

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. Дослідження з історії України

<i>Дмитренко А.А.</i> Пасічніцький календар українців весняно-літнього циклу.....	3
<i>Парадиха В.А.</i> Греко-католицька церква кінця XVIII – 30-х рр. XIX ст. у сучасній історіографії.....	7
<i>Гаврилюк С.В.</i> Роль владики Модеста у налагодженні історико-краєзнавчої і пам'яткоохоронної роботи на Холмщині, Підляшші та Волині (друга половина XIX – початок XX ст.).....	12
<i>Сміян П.К., Сміян К.П.</i> Колективізація та методи її проведення на Україні.....	16
<i>Мандрик Я.І.</i> Закріплення колгоспних кадрів у селах УРСР у роки проведення масової колективізації: досягнення і недоліки.....	21
<i>Бондаренко Г.В., Рибак І.В.</i> Здійснення невідкладних заходів з відбудови житлового фонду та впорядкування сіл у районах, звільнених від фашистських окупантів.....	25
<i>Гаврилюк О.Н.</i> Радянська система освіти в західноукраїнському селі другої половини 1940-х – 1950-х років.....	28
<i>Недужко Ю.В.</i> Українська діаспора Західної Європи в кампанії по відзначенню тисячоліття хрещення Руси-України.....	32
<i>Рафальський О.О.</i> Національні меншини в Україні (історико-державознавчий аспект).....	36

РОЗДІЛ II. Дослідження з історії Волині

<i>Шкоропад В.В.</i> Поховальний обряд племен поморсько-кльшової культури на Волині у другій половині I тис. до н.е.....	42
<i>Кучинко М.М.</i> Християнізація Волинської землі в світлі археологічних джерел.....	45
<i>Петрович В.В.</i> Пам'ятки монументальної культової архітектури давньоруського Володимира.....	51
<i>Панишко С.Д.</i> Формування території Волинської землі в XI – середині XIV ст.....	55
<i>Прищепя О.П.</i> Особливості станового поділу населення приватних міст Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.....	62
<i>Поліщук О.А.</i> Сповідальні відомості Луцької дієцезії другої половини XIX – початку XX ст. як джерело до вивчення римо-католицької церкви Волинської губернії.....	65
<i>Кудь В.О.</i> Хроніка селянського руху у Волинській губернії (червень 1907 – 1908 рр.).....	69
<i>Каліщук О.М.</i> Представники галицької інтелігенції на Волині в роки Першої світової війни.....	74
<i>Литвинюк В.І.</i> Розвиток ремесла у Волинському воєводстві у 1921-1939 рр.	79
<i>Мартинюк Я.М.</i> Освітня діяльність і соціальна опіка як форми роботи самоуправ на Волині у міжвоєнний період (1921-1939 рр.).....	83
<i>Бородавко В.А.</i> Періодичні видання Волинського воєводства у міжвоєнний період (1921-1939 рр.).....	86
<i>Надольська В.В.</i> До історії формування селища Сенкевичівка.....	89
<i>Пономаренко С.Є.</i> Волинська "Просвіта" і книгарський рух (1921-1939 рр.).....	93

<i>Кучерена М.М.</i> Етнодемографічні зміни у Волинському воєводстві 1921–1939 рр.....	97
<i>Житар П.І.</i> Еволюція українсько-польських відносин на Волині у 1939 році.....	106
<i>Денисюк В.П.</i> Соціально-економічні аспекти життя Волинського Полісся другої половини 40-х – початку 60-х рр. ХХ ст.....	111
<i>Буравський О.А.</i> Духовне життя польського населення Волині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.	115

РОЗДІЛ III. Актуальні проблеми історії зарубіжних країн і міжнародних відносин

<i>Ткачук А.П., Берегович О.Л.</i> Урядові проекти реформування російського державного села у 20-30-х роках ХІХ століття.....	120
<i>Самчук В.Л.</i> Політика Франції та російсько-французьке зближення у період балканських криз 70-80-х років ХІХ ст. – одна з передумов союзу 1891-1893 рр.	124
<i>Троян С.С.</i> Німецький капітал і плани створення “міттєлєвропи” наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.	129
<i>Галуха Л.Ю.</i> Юридично-правові основи діяльності Православної церкви в ІІ Речі Посполитій.....	134
<i>Гакман С.О.</i> Буковина у політиці Росії, України та Угорщини навесні 1919 р.	139
<i>Журавльова С.П.</i> Україна і Туреччина 1921-1922 рр. Перші контакти	143
<i>Шваб А.Г.</i> Зовнішньополітична діяльність польської влади щодо врегулювання питань еміграції в 1920-1930 рр.....	147
<i>Оніщук В.В.</i> Правовий статус Православної церкви в Польщі в першій половині 20-х років ХХ століття.....	151
<i>Милуш В.І.</i> Пінський собор 1942 року та його значення у відновленні Української автокефальної православної церкви	155
<i>Шваб Л.П.</i> Політична боротьба у Польщі навколо виборів до Законодавчого сейму (кінець 1945 – червень 1946 рр.).....	157
<i>Санжаревський О.І.</i> Військове співробітництво НАТО й Угорщини в 1990-1997 рр.....	160
<i>Бурдяк В.І.</i> Роль монархічних традицій у процесі трансформації сучасної політичної культури Болгарії.....	163
<i>Додонов О.Ф.</i> До питання про представництво робітників у керівних партійних органах у 60-80-ті рр.....	168
<i>Серпенінов П.Н.</i> Китайська Народна Республіка на рубежі ХХІ століття	172

РОЗДІЛ IV. Актуальні проблеми освіти та культури

<i>Ткачук П.Д.</i> Писемність, географічні та наукові відкриття Вавилону	176
<i>Сухотеріна А.І.</i> Є.В.Оппоков – наукова спадщина та людська доля.....	179
<i>Коменда О.І.</i> Микола Рославець (1881-1944): початок творчого шляху в історико-культурному контексті доби.....	183
<i>Драганчук В.М.</i> Концепції катарсису у процесі історичного розвитку	188
<i>Расвич Т.І.</i> Культурно-освітня діяльність українок Волині в 1921-1939 рр.	193
<i>Давидюк Р.П.</i> Культурно-освітні осередки на Волині у кінці 20-30-х рр. (навчально-методичні матеріали на допомогу студентам та вчителям у вивченні тем “Українські землі у міжвоєнний період”, “Наш край у 20-30-х роках”).....	202

РОЗДІЛ V. Джерела та історіографія

<i>Медведчук Н.А.</i> Культурні стосунки Русі-України та Польщі Х – першої половини ХІV ст. у світлі сучасної вітчизняної історіографії.....	207
<i>Заброварний Б.Й.</i> Історичні джерела до вивчення аграрних відносин в українському селі в період Першої світової війни.....	211
<i>Григорук О.М.</i> Біполяризація світу у 1940-і рр.: джерела, підходи та чинники.....	215
<i>Галуш Н.Г.</i> Христо Ботев про етногенез і ранню історію болгар.....	220
<i>Марківська Л.Л.</i> Історіографія та джерела з історії становлення і життєдіяльності української інтелігенції Волині.....	223
<i>Борейко Ю.Г.</i> Становлення народного християнства в Київській Русі в кінці Х – середині ХІІІ ст.....	227
<i>Філіпович М.Б.</i> Історіографія до проблеми вивчення історії діяльності Луцької повітової “Просвіти” у 20-30-х роках ХХ ст.....	232

РОЗДІЛ III

Актуальні проблеми історії зарубіжних країн і міжнародних відносин

УДК 947.045(471)«18/19»

А.П.Ткачук – кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії слов'янських народів
Волинського державного університету
імені Лесі Українки;
О.Л.Берегович – студентка IV курсу,
історичного факультету
Волинського державного університету
імені Лесі Українки

Урядові проекти реформування російського державного села у 20-30-х роках XIX століття

Роботу виконано на кафедрі історії слов'янських народів ВДУ

Стаття досліджує урядові проекти реформування державного села Російської імперії у 20-30-х роках XIX ст. Результати реалізації цих проектів є достатньо показовими і заслуговують на детальне вивчення та узагальнення не лише в науковому аспекті. На нашу думку, набутий історичний досвід вартий уваги і в наш час, коли аграрна реформа є одним з найважливіших державних пріоритетів.

Ключові слова: державні селяни, реформи, урядові проекти, податки, феодалізм, поміщики, община, торгівля, економіка.

Ткачук А.П., Берегович О.Л. Government projects of reforming the Russian state village in 20-30 years of XIX cent.
This article deals with the analysis of government projects of reforming the state village in Russian empire in 20-30 years of XIX cent. The results of realization of these projects are rather significant and are worth studying detailed. The results should be general lized not only in scientific aspect. To our mind the historic experience is a vital problem nowadays when the agrarian reform is the most important state priorities.

Key words: state peasant, reforms, government projects, taxes, feudal, landowners, community, commerce, economy.

Протягом своєї багатовікової історії Російська імперія залишалася аграрною країною. Селянство було тією головною силою, яка творила економічну основу соціального, політичного та культурного розвитку суспільства. Тому дотримання балансу у стосунках влади та селянина було своєрідним питанням державної безпеки. Цього не міг не розуміти Микола Павлович (1825-1855), час правління якого припадає на період інтенсивного розкладу феодально-кріпосницької системи, в результаті якого Росія перетворюється в одну з найслабших в економічному відношенні країн Європи. Це стає настільки очевидним, що змушує уряд Миколи I шукати шляхи виходу з кризи.

Одним з основним завдань у цьому напрямі було розв'язання проблеми надходження до державного бюджету, чого вимагав швидкий розвиток товарно-

грошових відносин. Єдино можливим шляхом вирішення цієї проблеми на даному етапі було унормування системи "державного феодалізму", призупинення зубожіння казенного села. Прослідковувалася також можливість розвитку його виробничих сил шляхом планомірної експлуатації державного майна і відповідним підвищенням оброчної та податкової платоспроможності державного землероба. Зачіпати приватновласницьке село було справою ризикованою, оскільки його реформування передбачало, хоча й у віддаленій перспективі, необхідність ліквідації кріпосного права. Небезпека цього полягала в тому, що знищення влади поміщиків над селянами обов'язково зачепить основи існуючого режиму, який спирається на цю владу [3, 371]. Окрім цього, рельєфно проступала можливість народних виступів та виявлення

різкого несприйняття переважної частини російського дворянства. Ось чому єдиною сферою, де уряд міг проводити певні зміни без побоювання зустріти їх рішучий опір та отримати реальні прибутки, було державне село. До того ж, впорядкувавши та зміцнивши вищезначену сферу, можна було набутися прелімінарного досвіду в реформуванні феодалізму поміщицького. Щодо казенних селян, то їх юридичне оформлення було пов'язане з податковою реформою Петра I. Указ від 26 червня 1724 р. уперше застосовує термін "державні селяни", точно визначає його зміст і детально називає всі групи цього розряду. За тогочасними юридичними нормами вони вважалися людьми вільними і Звід законів імператора Миколи I іменує їх "вільним сільським станом" [4, 210]. Але вільними ці селяни називалися на протигагу невільним поміщицьким землеробам, які, за влучним висловом маркіза Астольфа де Кюстіна, були "річчю свого власника". Однак у цілому казенні поселення вважалися такими ж кріпаками держави, якими поміщицькі селяни були по відношенню до своїх панів. Так, у переважній своїй більшості жителі державного села виконували, як і поміщицькі селяни, феодальні повинності, платили подушні податки та оброк казни [9, 256]. Це все доповнювалося різноманітними трудовими повинностями, які особливо важко позначалися на стані справ у розпал сільськогосподарських робіт.

Одним з важливих показників непосильного обкладання та неспіввідносності з доходами землеробів було хронічне зростання заборгованості державного села, що проявилось особливо гостро у 20-х роках XIX ст. Так, станом на 1836 р. недоплата становила 63 632 000 рублів [4, 216].

Головними причинами, що призвели до такої ситуації, були, по-перше, непомірний ріст податків, а, по-друге – зростання малоземелля. Навіть урядові обстеження початку XIX ст. визнавали, що земельні наділи багатомільйонної маси державного селянства більшості губерній не забезпечували їм прожиткового мінімуму. Встановлена урядом норма (15 десятин на ревізійну душу) існувала на початку XIX ст. лише в 21 губернії Росії. Там, де цієї норми не вистачало, сенат визначив пропорцію у розмірі 8 десятин.

Аналізуючи ситуацію, слід мати на увазі, що з розвитком товарно-грошових відносин земля набувала все більшої притягальної сили для багатьох станів, а тому перша половина XIX ст. характеризувалася нерідкими випадками присвоєння земель державних селян дворянами, чиновниками різних категорій, церковнослужителями. Крім того, ці землі були постійним об'єктом для різного роду пожалувань. Ситуацію не покращав навіть указ 1801 р., який надав право купувати незаселені землі "казенним поселенням, до якого б відомства вони не належали" [14, 28], оскільки був розрахований на їх заможну частину. Отже, на початку XIX ст. погіршується матеріальний стан державного села, що було викликано обезземеленням, втратою основних засобів виробництва, посиленням експлуатації та визискування.

Усе це, а також сваволя та жорстоке поводження урядовців не могло не викликати спротив, який вилився у цілу хвилю заворушень. Однак боротьба державних селян мала певні особливості, які проявилися у тому, що вона не набула такого великого розмаху, який ми можемо спостерігати в цей час у кріпосницькому селі. Гостроту їх боротьби знижували такі соціальні фактори, як приналежність до стану особисто вільних людей, наявність громадянських та економічних прав, більші можливості для отримання додаткових засобів до існування, хоча і цей прошарок, перебуваючи у феодальній залежності від держави, теж відчував тягар кріпосницького гніту. Найпоширенішою формою протесту була подача скарг та прохань у вищі інстанції влади. Відповіддю на такий стан речей, окрім силового придушення, був маніфест Миколи I від 12 травня 1826 р., який передбачав для "збереження тиші та порядку, ...авторів таких прохань... передавати до суду і карати по всій строгості законів" [7, 591].

Отже, як ми бачимо, у першій третині XIX ст. відбулося погіршення матеріального становища більшості державних селян. Така ситуація ставала серйозною перешкодою на шляху подолання економічної кризи, зважаючи на значний процент цього оподаткованого прошарку в структурі російського села (приблизно 40%). Ось чому до обговорення ситуації та пошуків шляхів вирішення селянського питання було залучено навіть верхівку правлячої бюрократії. Серед неї можна виділити таких видних політиків та адміністраторів, як Сперанський, Новосильцев, Кочубей, Кисельов, Канкрін [8, 102]. Практичним результатом їх діяльності стали багаточисельні проекти, основне завдання яких зводилося до збереження та зміцнення системи "державного феодалізму" шляхом часткового унормування ситуації заходами адміністративного характеру. З іншої сторони, реалізація цих програм мала вплинути на дворян і заохотити останніх внести подібні перетворення в систему феодалізму поміщицького.

Ці програми намагались охопити усі сторони селянського життя: правову, адміністративну, господарську. Але оскільки особливої гостроти в цей час набула проблема селянського оподаткування та землекористування, то акцентуємо увагу на висвітленні вищезазначених проблем. Коротко зупинимося на проєктах Канкріна, Куракіна, Сперанського та Гур'єва.

Щодо останнього, то його програма передбачала введення безстрокового землекористування на основі спадкового володіння, тобто фактично вводилося повірне користування землею. Дробити і передавати в оренду надільні землі заборонялося. Принципово важливим було положення про заміну подушного податку поземельним обкладанням у відповідності до кількості землі. Водночас, не зважаючи на ці позитивні моменти, слід пам'ятати, що земля продовжувала залишатися власністю держави, тобто зберігалась основа "державного феодалізму". Щодо оподаткування, то усі грошові збори з селян регламентувалися

та ставилися під суворий контроль. Гур'єв різко виступав проти дії земської поліції, вимагав відсторонити її від втручання у справи державного села, захистити землеробів від утисків місцевої бюрократії і "довершити закони громадянські та поліцейські" [10, 96]. Розширюючи громадянські права селян та ставлячи перешкоди на шляху їх остаточного закріпачення, автор ішов назустріч буржуазним віянням. Руйнуючи поземельну общину і насаджуючи індивідуальне землекористування, він створював сприятливі умови для господарського підприємництва та капіталістичного накопичення. Отже, складений з урахуванням західноєвропейського законодавства, цей проект являв собою своєрідну програму буржуазних перетворень і був найсміливішою програмою від представників вищих урядових сфер кріпосницької Росії, який, однак, залишився без практичної реалізації.

Після повстання декабристів ініціатива підготовки реформи в державному селі перейшла до Є.Ф.Канкріна, який замінив Гур'єва на посту міністра фінансів і був одним з найосвіченіших (у питаннях економіки) наближених Олександра I та Миколи I [1, 137]. Він був прихильником чисто адміністративної реформи, а в питаннях землекористування та запровадження поземельного оброку взагалі займав консервативні позиції.

Канкрін, зокрема, пропонував поступово урівнювати державних селян з "вільними хліборобами", встановити над ними посилений контроль, для чого видати нове законодавство. При цьому передбачалося, що надільні землі потрібно поділити подвірню й отримана ділянка вважалась би умовною власністю родини. Обкладання податками та повинностями робилося з урахуванням не особи, а землі. Щодо недоплати, то Канкрін зазначав, що "не можна розглядати її як безумовний борг державі, бо настоюючи на її поступанні, уряд знищує капітал, який необхідний для сільського господарства [13, 495]. Однак ці заходи "виправлення селянського стану" відкладалися на невизначений термін і розглядалися лише як перспектива. Як перехідне положення пропонувалося затвердити в державних мастках порядки удільного села, встановити суворіший контроль за господарською та "моральною поведінкою" селян.

Загалом же законопроект визнавав общину, хоча вона перебувала під суворим контролем окружних комісарів, і вважав обов'язковим наділення селян узаконеною пропорцією землі. Водночас автор проекту прагнув зберегти недоторканість державного майна завдяки межуванням та описам земель і лісів. У цілому ж Канкрін зводив перетворення в державному секторі до адміністративної реформи, що вело до різкого розширення штатів та витрат на їх утримання. Однак Державна рада відхилила проект Канкріна, але той, заручившись підтримкою Миколи I, все-таки провів "Положення 24 червня 1826 року", яке поширювало у вигляді експерименту удільні порядки у Петербурзькій та Псковській губерніях. Дещо пізніше Канкрін розробив спеціальну "Інструкцію

губернським, окружним, волосним та сільським управлінням державними поселеннями", яка, по суті, була збіркою розпоряджень по державних селянах XVII – першої чверті XIX ст. [10, 99]. Загалом же Канкрін намагався запровадити удільні порядки та поширити їх на все державне село. Цей проект вів до зближення останнього з поміщицьким, перетворюючи його, по суті, у приватну власність царського двору. Але таке запровадження в державному селі приватновласницького общинного управління і відмова від перетворень у системі землекористування і феодалної ренти призвели до загострення кризи в цьому секторі економіки, який після повстання декабристів надзвичайно болісно реагував на будь-яку зміну. Тому досвід було визнано невдалим, а жорстокі реалії ще більш загострили селянське питання.

Політичні потрясіння, які супроводжували прихід Миколи I до влади, не дозволяли йому почувати себе надто впевнено, і тому він шукав підтримки в переписці з Костянтином, у нарадах з найближчими сановниками. Останні прагнули бачити в майбутньому законопроекті синтез ідей Канкріна та Гур'єва, які, по суті, були протилежними за концептуальним баченням проблеми. Однак, як засвідчила програма Куракіна, їх сподівання на успішне поєднання виявилися марними.

Цей законопроект повторював основні базові положення програми Гур'єва, тобто запровадження індивідуального землекористування, заміна подушного податку поземельним обкладанням. Державні селяни оголошувалися вільним податковим станом і підпорядковувалися загальнодержавним законам, що було основним ударом по ідеї Канкріна щодо поширення на державних землях удільно-общинних порядків. Сама ж реформа повинна була проходити повільно, поступово, не порушуючи існуючих порядків [10, 100]. Для накопичення прелімінарного досвіду було запропоновано виділити дві мало-земельні і дві багатоземельні губернії, оскільки автор надавав пріоритетне значення масовому примусовому переселенню державного селянства. Водночас ті, які залишалися на попередніх місцях проживання, повинні були нести весь тягар податків і зборів депортованих осіб. Такі заходи різко підвищували платежі основної маси державних землеробів.

Щодо елементів, узятих з програми Куракіна, то їх вплив виявився в тому, що зберігалась існуюча система сільського і волосного управління, яка підлягала дріб'язковій регламентації, посилюючи тим самим фіскальний тиск на селян, а основний нагляд передавався у юрисдикцію на "безстроковий термін" дворянським попечителям, на які призначалися предводителями дворян.

Таким чином, проект, розроблений Куракіним, був спробою задовільнити як прихильників, так і опонентів проекту Гур'єва, взяти його основні принципи (звільнення державних селян і ліквідацію земельної общини), забезпечити їх поступову і безпечну реалізацію й поєднати з початками дворянської попе-

чительної опіки (ідея Канкріна). Ця програма стала невдалою спробою поєднати прогресивно-буржуазні і кріпосницькі тенденції. Вимагаючи від уряду значних матеріальних витрат, проект розтягував вирішення гострої проблеми на значний та невизначений термін. Така постановка питання про державних селян не відповідала вимогам часу, оскільки вона не лише не забезпечувала вплив держави на поміщиків, але, навпаки, ставила урядову політику в залежність від органів місцевого дворянства [2, 176].

Наступним проектом, який став у центрі обговорення, була програма М.М.Сперанського, який особливо увагу звертав на малоземелля, на неурівноваженість подушної та оброчної податі, на загострення фінансового тиску. Будучи переконаним прибічником англійського типу капіталізації землеробства, він водночас боявся ломки общинного землеволодіння. Тому не дивно, що автор намагався зберегти існуючий стан речей, але фактично, системою продуманих заходів, поступово перетворити його в інститут спадкового сімейного землекористування. Це мало відбутися завдяки, по-перше, зупиненню переділів, а, по-друге, – примусовому переселенню. Саме він першим відрегулював переселення державних селян Європейської Росії на вільні землі Сибіру [15, 391]. В найближчу ревізію за кожною селянською родиною мала закріплюватися ділянка землі, яка складалася з усіх паїв, відведених йому у ролі наділу. Протягом терміну між ревізіями родинна земля не підлягала будь-якому переділу, а у поселеннях, які мали 8 десятин на ревізку душу, не допускалися приписи нових поселенців. Прибулі селяни, які не отримали землі, звільнялися від сплати оброчного збору. Одночасно уряд повинен організувати примусове переселення селян на вільні землі, де з самого початку встановлювався не общинний, а сімейно-спадковий порядок землекористування. Починаючи з найближчої ревізії, оброк перекладався з душ на землю. Необхідною умовою для цього Сперанський вважав ретельно підготовлену і виконану ревізію. З метою перевірки на практиці наявності незручностей та труднощів поземельного оподаткування було вирішено запровадити це положення протягом року у вигляді експерименту в 2-3 губерніях [2, 183].

Отже, ми бачимо, що було запропоновано кілька шляхів вирішення проблеми реформування державного селянства. Одні проекти в силу різних причин були відхилені, інші ж планувалося реалізувати у вигляді експерименту в кількох губерніях.

Однак соціально-політична обстановка початку 1830-х років примусила уряд Миколи I вийти зі стану тривалих хитань. Європейські революції 1830-1831 рр., повсюдні неврожжі, епідемія холери і селянські заворушення настійливо диктували невідкладні заходи. Новий етап у спробах вирішення питання державних селян був пов'язаний з Тасним комітетом 1835 р., який намітив поступовий вихід з соціально-економічної кризи в дусі уже підготовлених, але дещо видозмінених проектів. Провідну роль у новосформованій

інституції почав відігравати П.Д.Кисельов, якого Микола I називав "мій начальник штабу по селянській частині". Саме на плечі цього розумного і талановитого міністра був покладений обов'язок підготувати і провести в життя намічену реформу. Ідея Кисельова, прийнята Комітетом 1835 р., складалася з проведення двоєдиної реформи – спочатку щодо державних селян, а потім і поміщицьких [8, 103] і включала 7 основних пунктів: 1) перекладення оброку з душ на землю і промисли; 2) уведення сімейно-спадкового землекористування; 3) наділення землею малоземельних; 4) відвід і збереження селянських лісів; 5) покращення сільського й волосного управління; 6) припинення неправильних поборів і утисків; 7) підвищення доходів від оброчних статей.

Не зважаючи на глуху протидію поміщиків, підготовлено першу частину програми, яка була реалізована в 1837-1841 рр. і увійшла в історію як реформа державних селян П.Д.Кисельова. Вона звелася до низки адміністративних та фінансових заходів, базуючись на традиційних принципах "попечительства". Зокрема передбачалося запровадити "особливе міністерство державного майна, а в губерніях – палати державного майна", остання ж адміністративна одиниця мала поділятися "на округи, волості, сільські товариства" [12, 612]. Планувалося увести селянське волосне та сільське самоуправління, а також перерахувати феодалні повинності з душ на землю з урахуванням її прибутковості і неземлеробських промислів. Передбачалося дещо впорядкувати наділення селян землею, головним чином за рахунок переселення малоземельних на нові землі, а також організацію в державному селі шкіл, лікарень, ветеринарних пунктів, для "покращання моральності селян" заснувати для них приходські училища. Цей проект мав суперечливий характер. З однієї сторони, він передбачав деяке пом'якшення земельного голоду, мав на меті зупинити процес розграбування землі, поставити йому законодавчі перепони, повинен був сприяти розвитку капіталістичних відносин у державному селі [11]. Однак, з іншого боку, передбачалося введення дрібної чиновницької опіки.

Отже, підводячи підсумки, можна зазначити, що в 20-30-х роках розгорнулася боротьба навколо вирішення проблеми державних селян, яка мала певне практичне значення. По-перше, вона змусила уряд розібратися в сутності проблеми, по-друге – уважно прислухатися до думки дворянства, і, по-третє – визначити пріоритетні напрями майбутнього перетворення. Бачачи збитковість і розорення державного села, спостерігаючи різке падіння його платоспроможності і наростання селянських заворушень, уряд намагався врятувати феодалні відносини і водночас пристосуватися до нових буржуазних тенденцій. Тому урядові плани реформи, особливо проекти Гур'єва, Канкріна, Куракіна і Сперанського, були спробами вийти зі стану кризи, але всі вони були спрямовані у напрямі пошуку компромісу між кріпосними та буржуазними укладами. Проекти Гур'єва і Сперанського

ближче підходили до умов товарно-грошових відносин, програми Канкріна і Куракіна більше базувалися на феодальній традиції, гальмуючи розгортання капіталістичних процесів. Але, не зважаючи на взаємні неузгодження і суперечки, намітилися стійкі тенденції до пошуку головних положень реформи, яка була проведена в 1837-1841 рр. Її проект передбачав певну програму господарських та культурних заходів: ліквідацію малоземелля, введення більш рівномірної системи оброку, застосування агротехнічних удосконалень, розвиток селянської торгівлі та промислів, утворення низки шкільних та медичних закладів. Водночас вона запроваджувала дріб'язкову чиновницьку опіку та сувору регламентацію щодо селян.

Такою була економічна й культурна програма П.Д.Кисельова. Однак вона не призвела до очікуваного перевороту на селі, не підняла його економічний та культурний рівень і дуже мало вплинула на зростання платоспроможності землеробів. І після кисельовських перетворень селяни продовжували страждати від малоземелля та сваволі чиновників, від тиску податків та неврожаїв, так само залишалися в основній своїй масі темними та неписьменними. Таким чином, ні фінансова, ні опікунська, ні земельна політика уряду не забезпечили остаточного вирішення тих проблем у селянському питанні, які стояли першими на "порядку дня".

Література

1. Блюмин Н.Г. *Очерки экономической мысли в России в первой половине XIX века.* – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1940. – 287 с.
2. Дружинин Н.М. *Государственные крестьяне и реформа П.Д.Киселева. Предпосылки и сущность реформы.* – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1946. – Т.1. – 633 с.
3. *История России с начала XVIII до конца XIX века.* – М.: АСТ, 1998. – 544 с.
4. Князьков С.А. *Граф П.Д.Киселев и реформа государственных крестьян // Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем.* – М.: Типография Н.Д.Сытина, 1911. – Т. 2.
5. Корнилов В.А. *Михаил Михайлович Сперанский // Великие государственные деятели России.* – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996.
6. Кюстин А. *Николаевская Россия.* – М.: Политиздат, 1990. – 352 с.
7. *Манифест 12 травня 1826 року про селянські заворушення / Хрестоматія.* – К.: Рад. шк., 1951. – Т. 2. – 951 с.
8. Мироненко С.В. *Страницы тайной истории самодержавия. Политическая история России первой половины XIX столетия.* – М.: Мысль, 1990. – 235 с.
9. Мироненко С.В. *Как Россия в начале XIX века чуть не стала конституционной монархией // История Отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX – начала XX века.* – М.: Изд-во политической литературы, 1991. – 366 с.
10. Неупокоев В.И. *Государственные повинности крестьян Европейской России в конце XVIII – начале XIX веков.* – М.: Наука, 1987. – 288 с.
11. *Свод уставов о казенных оброчных статьях / Свод законов Российской империи / Под ред. Г.Г.Савича.* – СПб. Книгоиздательская фирма Д.В.Чичинадзе, 1904. – Т. 8. – Ч. 1.
12. *Предварительные соображения об преобразовании управления государственными имуществами / Хрестоматия.* – К.: Рад. шк., 1951. – Т. 2. – 915 с.
13. Сементовский Р.И. Е.Ф. *Канкрин // Дашкова. Суворов. Воронцовы. Сперанский. Канкрин.* – Челябинск: Урал, 1995.
14. *Указ о предоставлении купечеству, мещанству и казенным поселянам приобретать по купкею земли / Российское законодательство X-XX веков.* – М.: Юридическая литература. – Т. 6. – 432 с.
15. Южаков С.Н. М.М. *Сперанский // Дашкова. Суворов. Воронцовы. Сперанский. Канкрин.* – Челябинск: Урал, 1995.

Адреса для листування:

м. Луцьк, вул. Федорова, 5/115.
Тел.: 3-74-83 (дом.), 4-83-52 (сл.).

Статтю подано до редколегії 14.06.2000 р.

УДК 940.28 (4-7)

В.Л.Самчук – кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри всесвітньої історії
Рівненського державного гуманітарного
університету

Політика Франції та російсько-французьке зближення у період балканських криз 70-80-х років XIX ст. – одна з передумов союзу 1891-1893 рр.

Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії РДГУ

У статті розкривається позиція політичного керівництва Франції у ході розгортання криз на Балканах у 70-80-ті роки XIX ст., що була спрямована на забезпечення власної балкансько-близькосхідної політики.

Ключові слова: Франція, балканські кризи, балкансько-близькосхідний регіон, зовнішня політика.